

De christendemocratie in Nederland: schipperen tussen waarden en verantwoordelijkheid

Rien Fraanje | Plaatsvervangend directeur Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Het contrast tussen de Duitse CDU en het Nederlandse CDA kan vandaag de dag niet groter zijn. Daar waar de Nederlandse christendemocraten afgelopen vier jaar bij de Tweede-Kamerverkiezingen van juni 2010 en september 2012 twee keer een flink verkiezingsverlies kregen te verwerken, hebben hun Duitse collega's bij de laatste verkiezingen in september 2013 hun stevige en stabiele politieke positie kunnen bestendigen. Nederlandse christendemocraten kijken dan ook met een mengeling van verwondering en hoop naar de sterke positie van de CDU in Duitsland. Verwondering over hoe de CDU erin slaagt zo stabiel te blijven en hoop dat het succes van de CDU wellicht lessen biedt voor het CDA. Vanavond zal ik zeker pogingen doen om de huidige benarde positie van het CDA te verklaren. Wellicht dat u op basis van mijn verhaal straks suggesties kunt doen waarom het de CDU beter vergaat. Ik moet daarbij overigens beknopt zijn en heb daarbij keuzes moeten maken. Mijn veel uitgebreidere betoog verschijnt later in een bundel waarin u ook de andere bijdragen over de andere politieke partijen kunt vinden.

Honderdvijftig jaar Nederlandse christendemocratische politiek blijkt een voortdurende zoektocht naar de balans tussen enerzijds diep doorleefde waarden en beginselen en het in praktijk brengen van één die waarden, namelijk: de roeping om verantwoordelijkheid te dragen. Veel commentatoren vinden dat bij het CDA en zijn voorlopers het Machiavellistische streven naar macht het altijd van de beginselen heeft gewonnen. Dat oordeel miskent dat de diep gevoelde plicht om verantwoordelijkheid te dragen onlosmakelijk onderdeel is van de christendemocratische ideologie. Dat betekent wel dat deze roeping kan schuren met andere waarden en beginselen. We zullen zien dat christen-democraten in die subtiele balans in de loop van de geschiedenis het evenwicht hebben verloren.

Ik laat het verhaal over de christen-democratie in Nederland beginnen in 1879, het jaar dat Abraham Kuyper met de Anti-Revolutionaire Partij de eerste politieke partij van Nederland opricht. De directe aanleiding voor de oprichting van de ARP is het volkspetitionnement tegen een nieuwe schoolwet. De wrevel bij de initiators van het volkspetitionnement komt voort uit de weigering het christelijk onderwijs financieel vanuit de staat te onderhouden. In augustus 1878 zetten ruim driehonderdduizend protestanten en meer dan honderdzesig duizend katholieken hun handtekening onder een oproep aan koning Willem III om de wet niet te ondertekenen.

De koning negeert de oproep en ondertekent de wet. Het is een misverstand het petitionnement daarmee een mislukking te noemen. Want de mobilisatie van een half

miljoen mensen waarvan het leeuwendeel niet stemgerechtigd is, maakt onder het religieuze deel van de bevolking een sterk politiek bewustzijn los. Aan het stemrecht zijn in die tijd hoge belastingeisen gesteld. De Tweede en Eerste Kamer der Staten-Generaal bestaan dus voornamelijk uit mannen uit de sociaal-economische bovenlaag. De hoofdzakelijk confessionele bevolking herkent zich niet in de samenstelling van het parlement.

De sluimerende onvrede over een elitair en liberaal bestuur dat geen oog heeft voor de belangen van de 'kleine luyden' moedigt de vorming van eigen politieke organisaties aan. Daarbij spelen charismatische voormannen die de achtergestelde bevolkingsgroepen voorgaan een belangrijke rol. Voor het protestantse deel der natie vervult Abraham Kuyper deze rol met verve. Kuyper is aanvankelijk theoloog en predikant van de Nederlands Hervormde Kerk. In 1974 wordt hij voor de eerste keer verkozen tot lid van de Tweede Kamer.

Kuyper noemt zich antirevolutionair. Hij markeert daarmee zijn aversie tegen de Verlichting en meer specifiek de Franse revolutie. Vanuit de bijbel komt hij tot een mens- en maatschappijvisie die zich tegen de idee van de mens als autonoom individu en het volk als soeverein verzet. Hij herkent in de samenleving tal van maatschappelijke instellingen en sectoren die elk hun eigen verantwoordelijkheid en taak hebben. Die afzonderlijke kringen, zoals het gezin, de kerk, verenigingen, scholen en ondernemingen kennen elk hun eigen soevereiniteit.

Kuyper introduceert de "antithese". Hij ziet een scherpe tegenstelling tussen een politiek die zich laat leiden door menselijk inzicht en een politiek die uitgaat van het goddelijk gezag. De historicus De Rooy stelt dat de introductie van deze antithese het politieke landschap in Nederland meer dan een eeuw heeft bepaald. Juist omdat Kuyper zijn antithese muntte voordat de kwalen van de industrialisering in volle omvang voelbaar waren, heeft hij de overheersing voorkomen van de in andere landen dominante sociaal-economische tegenstelling.

Ongeveer gelijktijdig met het ontluiken van het politieke en maatschappelijke bewustzijn van het protestantse deel der natie, krijgen ook de katholieken in de persoon van de dichter, priester en theoloog Herman Schaepman hun eigen charismatische voorman. In 1880, dus een jaar na de oprichting van de ARP treedt de 36-jarige Schaepman toe tot de Tweede Kamer. Dat heeft voor de katholieken misschien wel nog meer betekenis dan de oprichting van de ARP voor de protestanten. Hoewel in Nederland sinds de Grondwet van 1848 vrijheid van Godsdienst bestaat, zijn katholieken maatschappelijk gezien nog lange tijd een achtergesteld bevolkingsdeel. De deelname van katholieken in het parlement geeft hen ook een politieke stem.

Hoewel er in de samenleving grote animositeit tussen protestanten en katholieken bestaat, weten zij elkaar politiek goed te vinden. Zo was juist vanuit de achtergestelde positie van katholieken Schaepman - net als Kuyper - een pleitbezorger

van de scheiding tussen kerk en staat; de staat diende niet de leer van één kerk te volgen.

Schaepman en Kuyper zijn het ook met elkaar eens over de kwetsbare positie van arbeiders. Kuyper initieert in 1892 het Christelijk Sociaal Congres waar hij in de openingsrede "het sociale vraagstuk" ook als een christelijke opgave duidt. Schaepman laat zich inspireren door de pauselijke encycliek *Rerum Novarum* die paus Leo XIII in 1891 het licht laat zien. *Rerum Novarum* hekelt de werk- en leefomstandigheden van arbeiders en geeft de overheid nadrukkelijke de taak om de positie van arbeiders te verbeteren door bij wet werktijden te reguleren, rechtvaardige lonen te garanderen en de zondagsrust te bevorderen.

Daar waar Kuyper de soevereiniteit in eigen kring bepleit, spreekt de katholieke sociale leer van het subsidiariteitsbeginsel, dat eveneens meent dat mensen en hun verbanden de ruimte moeten krijgen om initiatieven te ontplooien. Woldring vat het in zijn overzichtswerk over de politieke filosofie van de christen-democratie kernachtig samen welke taak de overheid daarbij heeft: "Indien kleine gemeenschappen van burgers niet tot het uitvoeren van hun taken in staat zijn en ook grotere gemeenschappen dat niet kunnen, en indien het algemeen belang in het geding is, kan de overheid die taken overnemen. In dat geval treedt de overheid subsidiair op: helpend of in de plaats tredend.

De overeenkomsten in denken tussen de protestanten en katholieken mogen niet verhullen dat de maatschappelijke afstand tussen katholieken en protestanten indertijd groot is. Ze leven praktisch gescheiden van elkaar. Politieke samenwerking van hun voormannen is op dat moment het maximaal haalbare.

Er is nog een ander belangrijk thema waar protestanten en katholieken overeenstemming hebben en dat is hun ambivalente houding ten aanzien van de democratie. Vanuit hun beider aversie tegen zo'n beetje alles waar de Franse revolutie voor staat, hekelen Kuyper en Schaepman het liberale streven naar volkssoevereiniteit. Dus als de liberale minister Tak van Poortvliet in 1892 met een wetsvoorstel komt dat beoogt het algemeen kiesrecht te verruimen, zijn protestanten en katholieken aanvankelijk eensgezind in hun kritiek.

Binnen de protestantse fractie zorgt het wetsvoorstel van Tak van Poortvliet evenwel voor verdeeldheid. Kuyper ziet dat zijn kiezerspotentieel met de uitbreiding van het kiesrecht aanzienlijk kan groeien en zegt buiten de officiële partijgedingen om zijn steun toe aan het wetsvoorstel. Dat leidt tot een scheuring: na de verkiezingen van 1894 kent de Tweede Kamer daarom twee anti-revolutionaire fracties. De afgesplitste groep geeft zichzelf de naam 'Vrije antirevolutionairen' mee en die richtten in 1908 de Christelijk-Historische Unie op.

Het debat over het kiesrecht vormt ruim twintig jaar later de sleutel tot de oplossing van die andere slepende kwestie. De liberale minister-president Cort van der

Linden initieert in 1916 een uitruil: hij verlangt van de liberalen dat zij instemmen met een gelijke financiering van het bijzonder en openbaar onderwijs en daar staat tegenover dat de confessionelen hun verzet staken tegen een verruiming van het kiesrecht. Aldus geschiedde.

De christendemocratische partijen veroveren in 1918 bij de eerste verkiezingen na deze zogenaamde Pacificatie de absolute meerderheid, waarbij vooral de winst van de katholieken opmerkelijk is. Tot voor kort waren zij immers haast tweederangsburgers in de marge van het maatschappelijke en politieke leven van de Nederlandse samenleving. Vanaf 1918 vormen zij de grootste politieke partij en die positie staan zij meer dan een halve eeuw niet meer af.

De politieke emancipatie van de christelijke politiek is met de pacificatie voorbij en een nieuwe fase breekt voor de christendemocratie in Nederland aan. Hebben de eerste decennia na het ontluiken van het politieke bewustzijn van het christelijke volksdeel vooral in het teken gestaan van het formuleren van de politieke beginselen en uitgangspunten, nu kunnen zij daar een praktische invulling aangeven.

De voormannen van de katholieken, antirevolutionairen en christelijk-historischen vormen vanaf 1918 zelf de politieke elite die vaak met elkaar en soms met toevoeging van andere politieke groeperingen een kabinet vormen. Vanaf 1918 krijgen de katholieken met Charles Ruijs de Beerenbrouck hun eerste minister-president. En het is uiteindelijk een extraparlamenteair kabinet onder leiding van de christelijk-historische premier De Geer met voornamelijk katholieke en christelijk-historische ministers, dat Nederland eerst moet voorbereiden op een oorlog met de oosterburen en na de overgave het gezag overdraagt aan de Duitse bezetter.

De Nederlandse politiek van voor de Tweede Wereldoorlog kenmerkte zich door een combinatie van verzuiling en pacificatie. Het politieke landschap liet scherpe onderscheidingen zien tussen liberale, katholieke, protestante en socialistische politici. Die politieke stromingen stonden symbool voor de strikt gescheiden zuilen waarin de Nederlandse samenleving was verdeeld. Ze hadden hun eigen scholen, vakbonden en werkgeversorganisaties; ze lazen hun eigen kranten en waren lid van hun eigen omroeporganisaties. Die scherpe maatschappelijke verschillen werden in de politieke arena gepacificeerd, doordat de elites van de zuilen wél samenwerkten.

Die politiek van verzuiling en pacificatie gaat na de Tweede Wereldoorlog gewoon verder. De christen-democratische partijen van voor de oorlog vervolgen na 1945 hun (gescheiden) weg in de Nederlandse politiek. De verkiezingen van 1946 zijn het startschot voor een langdurige samenwerking tussen de katholieke KVP en de sociaal-democratische PvdA. Zij vormen twaalf jaar lang het hart van een vijftal kabinetten die de wederopbouw van het in veel opzichten zwaar gehavende Nederland ter hand nemen. Deze centrumlinkse samenwerking legt de fundamenten onder de

verzorgingsstaat met onder meer de Werkloosheidswet en Algemene Ouderdomswet. Hierna zal blijken dat deze centrumlinkse samenwerking na 1958 enkele herkansingen krijgt, maar nimmer meer zo succesvol zal blijken te zijn.

De noodzakelijk geworden tussentijdse verkiezingen van 1967 zijn het begin van de ontzuiling én een afkalving van de christen-democratische aanhang. Voor het eerst sinds de invoering van het algemeen kiesrecht in 1918 hebben de christen-democratische partijen samen geen absolute meerderheid meer. Een nieuwe generatie van na de oorlog geboren babyboomers morrelt aan de politieke poort. Ze is minder dan haar ouders gehecht aan de oude structuren van de kerk en de daaraan verbonden zuilen. Niet de gemeenschap van de zuil dient te bepalen hoe iemand zijn of haar leven leidt, maar het autonome individu. De jonge nieuwkomers willen de macht van de gewoonte doorbreken; ze eisen invloed en meer democratisering.

De maatschappelijke veranderingen krijgen ook de PvdA in zijn greep. Deze partij introduceert een nieuwe politiek van polarisatie waarvan de inzet niets minder is dan de marginalisering van de christen-democratie. De polarisatie geeft de PvdA onder meer vorm door bij de Kamerverkiezingen van 1972 met D66 en de PPR één gezamenlijk verkiezingsprogramma te schrijven en dit tot ononderhandelbaar regeerprogramma te verklaren.

Onder dit gesternte van polarisatie en de onverhulde pogingen de christen-democratie in Nederland van het politieke toneel weg te drukken, zijn de christen-democratische partijen gestart met het voeren van gesprekken over vergaande samenwerking en mogelijk zelfs een fusie tot één partij. De hoop is dat de neergaande trend is te stoppen als de partijen gezamenlijk optrekken.

De culturele verschillen zijn echter groot. De beginselen tellen voor de antirevolutionairen zwaar, terwijl voor de katholieken de bijbelse opdracht om verantwoordelijkheid te nemen en te dragen leidraad is. Het proces om te komen tot samenwerking en wellicht een samengaan, kan daarom niet beter worden geleid dan door de KVP-er Piet Steenkamp die als ware een Antirevolutionair getuigt van zijn Bijbelse inspiratie en zijn Bijbelkennis inzet om politiek te bedrijven.

Het pad naar een samengaan is er een vol hindernissen is. Eén van de grootste vormt de formatie van een kabinet na de verkiezingen van 1972. De progressieve combinatie van PvdA, D66 en PPR wint die verkiezingen en daarmee is hun gezamenlijke verkiezingsprogramma wat hen betreft ook meteen het regeerakkoord. De partijen die op termijn overwegen te fuseren, maken bij de eerste de beste test elk een andere afweging. De KVP en ARP gaan op de weinig aantrekkelijke uitnodiging van de progressieven in, de CHU bedankt vriendelijk voor de eer.

De partijen gaan echter onverdroten voort in hun poging te komen tot een fusie. Daarbij spelen de wetenschappelijke bureaus een belangrijke rol. Zij introduceren met 'gespreide verantwoordelijkheid' een nieuwe term die de brug slaat tussen

soevereiniteit en subsidiariteit en die al gauw het centrale begrip van de nieuwe partij blijkt. De idee van soevereiniteit in eigen kring en het subsidiariteitsbeginsel zijn gefundeerd in de overtuiging dat mensen ten volle tot hun recht komen als zij verantwoordelijkheid nemen voor hun leven en de gemeenschappen waarvan zij deel uitmaken.

Bij de verkiezingen van 1977 doen de drie christen-democratische partijen voor het eerst als één lijst mee onder de naam het Christen-Democratisch Appèl. Het betekent een kentering van de vrije val waarin de afzonderlijke christen-democratische partijen sinds tien jaar in leken te verkeren. Het CDA wint één zetel in vergelijking tot het gezamenlijke resultaat van de KVP, de CHU en de ARP van ruim vier jaar eerder en komt uit op 49 zetels. De grote winnaar is echter de PvdA die met tien zetels winst 53 volksvertegenwoordigers naar de Tweede Kamer mag afvaardigen. Die klinkende overwinning vormt voor de sociaal-democraten een aanmoediging om de polarisatiestrategie onverminderd voort te zetten. Maar het CDA voelt niets voor een herhaling van de afgelopen vier jaar en aldus wordt de poging om een tweede kabinet-Den Uyl te vormen de langste formatie uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis, die uiteindelijk stuk loopt als de sociaal-democraten ook zeggenschap willen over de bewindspersonen die het CDA gaat voordragen. De opstelling en houding van de progressieve combinatie die mede tot doel had de confessionele partijen naar de marge van het politieke speelveld te drijven, verkeert aldus in het tegendeel. De PvdA is de gezamenlijk gevoelde vijand geworden die de drie christen-democratische partijen in elkaars armen drijft.

In 1982 neemt Ruud Lubbers het stokje over van Dries van Agt die de partij leidde in de jaren voor en de eerste jaren na haar eenwording. De betrekkelijk jonge en van oorsprong katholieke ondernemer wordt de premier van twee centrumrechtse kabinetten, die voor immense opgaven staan. De overheidsuitgaven zijn uit de hand gelopen en de werkloosheid dreigt een naoorlogse recordhoogte te bereiken. Het financieel-economisch beleid beoogt de begroting op orde te brengen. Lubbers' eerste twee kabinetten bezuinigen stevig op onderwijs, werkloosheidsuitkeringen en ambtenarensalarissen.

Na de verkiezingen van 1989 moet Lubbers noodgedwongen met de PvdA in zee. Het gemak waarmee het CDA zijn koers afhankelijk van de coalitiepartner verlegt, begint op te vallen. Het ongemakkelijke gevoel ontstaat dat de roeping om verantwoordelijkheid te dragen vervaagt ten faveure van de drang om macht te behouden.

Die indruk geeft de top van het CDA ook in de wijze waarop het de partij en impliciet het land voorbereidt op een machtswisseling. Ruud Lubbers kiest de jonge gereformeerde minister Elco Brinkman van Cultuur uit zijn eerste twee kabinetten tot zijn opvolger. Om politiek profiel op te kunnen bouwen en ook enigszins zijn handen vrij

te hebben wordt hij tijdens het derde kabinet voorzitter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer. De koers die hij uitzet laat zich als volgt samenvatten: er is afgelopen jaren veel goed werk verricht, maar het is nu tijd dat de bakens worden verzet. Zowel inhoudelijk als in woordkeuze ("Het speelkwartier is voorbij") laat hij zich meer kennen als een rechtse politicus dan de leider van een gematigde middenpartij die oog heeft voor de kwetsbaren in de samenleving.

De uitslag van de verkiezingen in 1994 is desastreus voor het CDA. De partij lijdt een tot dan toe historisch gezien ongekend verlies van twintig zetels en wordt met slechts 34 zetels de derde partij.

Een jaar na de verkiezingen organiseert het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA een afscheidsymposium voor Ruud Lubbers. De oud-premier krijgt na twee dagen het laatste woord en hij blijkt een jaar na dato al flinke stappen te hebben gezet in zijn reflectie over hoe het mis heeft kunnen gaan. Zijn beleid was te eenzijdig gericht gebaseerd op een economische agenda en hij geeft toe dat dat niet genoeg was. "Een sterk Nederland vraagt ook om waardenbesef en inzet voor idealen", aldus Lubbers.

De gewezen christen-democratische voorman wijst daarmee de richting aan voor het proces van wat "herbronnen" is gaan heten. Het CDA is te ver afgedreven van zijn beginselen en was gehecht aan het behoud van zijn macht. De partij moet opnieuw uitvinden waar zij voor staat en hoe haar gedachtegoed zich verhoudt tot de moderne tijd. Het Wetenschappelijk Instituut vervult daarbij met een jonge Jan Peter Balkenende in de gelederen wederom een leidende rol. Het grondbeginsel van gespreide verantwoordelijkheid en het besef dat politiek gestoeld moet zijn op waarden en beginselen worden de leidende principes van deze herbronning.

Jan Peter Balkenende is één van de nieuwe gezichten die met de vernieuwingsgolf van 1998 de Tweede Kamer binnenkomt. Hij is zo'n beetje de verpersoonlijking van het christen-democratische denken. In de herfst van 2001 wordt hij, na zeven oppositiejaren voor het CDA die hij zelf aanduidt als een tocht door de woestijn, de nieuwe voorman van het CDA. Het is de tijd dat de herhaling van de instortende Twin Towers van New York nog dagelijks op de televisie zijn te zien. De Nederlandse politiek heeft er dan met de komst van de voormalige hoogleraar en populaire columnist Pim Fortuyn van het rechtse weekblad *Elsevier* een kleurrijke politicus bij. Zijn kritische standpunten over immigratie en de integratie van allochtone Nederlanders sluiten na 11 september goed aan bij groeiende ongerustheid over de positie van Islamitische Nederlanders in de Nederlandse samenleving.

Daar waar de nieuwe leiders van de sociaal-democraten en liberalen telkens met veel verontwaardiging hun afkeuring tonen bij elke provocatie van Fortuyn richting Marokkaanse Nederlanders en de Islam, reageert Balkenende gewoonweg niet op Fortuyn. Balkenende voelt wel aan dat de ideeën bij een deel van de Nederlandse bevolking aanslaan en hij introduceert een gematigde variant op de thema's immigratie

en integratie. Hij stelt dat de multiculturele samenleving niet iets nastrevenswaardigs is en laat zich kritisch uit over de gebrekkige integratie van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving.

Als Pim Fortuyn negen dagen voor de verkiezingen wordt vermoord door een dierenactivist, blijkt de relatieve onbekendheid en het non-aanvalsgedrag van Balkenende een voordeel. De voormannen van de Paarse partijen zijn omstreden geworden omdat ze Fortuyn verbaal hard hebben aangepakt. Voor de mensen die niet op de volgelingen van Fortuyn noch de PvdA of VVD willen stemmen, zijn het CDA en Jan Peter Balkenende het ideale alternatief. Op 15 mei 2002 wordt het CDA onverwacht de grootste partij.

Premier Balkenende agendeert in de eerste plaats het thema waarden en normen. Hij heeft het over verruwing van de omgangsvormen en brengt zijn punt terug tot de leus 'Fatsoen moet je doen'. Daarnaast meent hij dat de verzorgingstaat te ver is doorgevoerd. De overheid heeft te veel taken op zich genomen en daarmee de ruimte voor het particuliere initiatief vanuit de samenleving verdrongen. Vooral zijn tweede kabinet met de liberale partijen VVD en D66 komt tot ingrijpende hervormingen van sociale wetgeving. De Bijstandswet wordt vervangen door de Wet werk en bijstand die taak van de begeleiding van werklozen bij gemeenten legt. De Wet Arbeidsongeschiktheid wordt de Wet Werk en inkomen naar arbeidsvermogen die de drempel voor een arbeidsongeschiktheidsuitkering hoger legt.

Ook Balkenende ontkomt niet aan het gedrag van veel mensen die lang aan de macht zijn: kritische tegengeluiden drukt hij de kop in en hij verzamelt een kleine kring van vertrouwelingen om zich heen. Het dragen van verantwoordelijkheid als roeping is wederom uit het oog verloren, het behoud van macht is weer een doel op zich zelf geworden.

Op 9 juni 2010 moet Balkenende voor de eerste maal zijn achterban toespreken nadat hij verkiezingen heeft verloren. Het zal ook de laatste keer zijn, want hij kondigt aan af te treden als partijleider en terug te treden uit de politiek. De ervaren Maxime Verhagen neemt voorlopig het stokje over als hij door de nieuwe fractie wordt verkozen tot fractievoorzitter. Verhagen draagt bij de eerste stappen in de onderhandelingen voor de vorming van een nieuw kabinet uit dat het CDA bescheidenheid past en niet op deelname aan een kabinet zit te wachten. Daarop wordt eerst tevergeefs geprobeerd weer een paarse coalitie te vormen. Als dat mislukt wordt ook weer bij het CDA aan de deur geklopt. Als de PvdA de vorming van een brede coalitie van PvdA, CDA en VVD blokkeert, komt onvermijdelijk de PVV ook in beeld als mogelijke coalitiepartner.

Binnen het CDA en dus ook de uitgedunde CDA-fractie wordt totaal verschillend gedacht over een politieke samenwerking met de populistische anti-Islam partij van Geert Wilders. Een kleine groep wil heel bewust en graag dat de PVV regeringsverantwoordelijkheid gaat dragen. De partij heeft immers gewonnen en de

zorgen van haar kiezers dienen nu een plek in het beleid te krijgen. Bovendien heeft het CDA vooral in het katholieke Zuiden kiezers aan Wilders verloren en de hoop is dat die kunnen worden teruggewonnen als het CDA de PVV een plek in het centrum van de macht geeft. Een ander smaldeel is ronduit tegen deelname van het CDA aan een kabinet dat ook steunt op de PVV. Deze antagonisten vinden het onbestaanbaar dat het CDA, dat in zijn geschiedenis consequent het belang van religie heeft uitgedragen, nu gaat samenwerken met een partij die één religie en haar aanhangers continu beledigt. Tussen deze twee uitersten staan tal van twijfelaars. Zij zien wat in beide standpunten maar vinden wel de verantwoordelijkheid zwaar wegen: als het CDA hier 'Nee' tegen zegt, raakt het land mogelijk onbestuurbaar.

Alleen al de aankondiging dat het CDA gaat praten met de PVV over de mogelijke vorming van een kabinet, wekt veel beroering bij de achterban. Een toezegging aan de leden dat zij zich uiteindelijk tijdens een speciaal partijcongres mogen uitspreken over een kabinet waaraan ook de PVV meedoet, kan de gemoederen enigszins bedaren. Het ingesloten spanningsveld tussen de christen-democratische waarden en dat ene beginsel dat de mens geroepen is verantwoordelijkheid te nemen, cumuleert uiteindelijk tijdens dat massaal bezochte en door de nationale televisie uitgezonden partijcongres. Ieder lid dat wil krijgt de gelegenheid het woord te voeren en dus wordt op deze zaterdag 2 oktober 2010 in Arnhem de innerlijke strijd tussen enerzijds de principiële overtuiging en anderzijds de gevoelde plicht om het land te besturen tastbaar en zichtbaar. Daarbij wordt het "verantwoordelijkheidsargument" ook regelmatig ingebracht: "Het land moet toch geregeerd worden."

Twee derde van de leden stemt uiteindelijk voor en dus mag Maxime Verhagen de formatie van het VVD-CDA-minderheidskabinet dat leunt op gedoogsteun van de PVV afmaken. Het minderheidskabinet maakt een uitruil met de PVV: de laatste steunt een pakket van € 18 miljard aan bezuinigingen om het financieringstekort terug te brengen naar de Europees vereiste norm van 3%. Daar staat tegenover dat de VVD en het CDA akkoord gaan met een flinke aanscherping van het asiel- en integratiebeleid. Als de economische tegenspoed in 2011 doorzet, wordt duidelijk dat een aanvullend pakket aan bezuinigingen nodig is. De PVV haakt af als het CDA niet verder wil bezuinigen op ontwikkelingshulp.

De nieuwe verkiezingen komen voor het CDA eigenlijk te vroeg. De partij heeft na het verlies in 2010 een zelfde herbronningsproces opgezet als na het verkiezingsverlies in 1994. Een kritisch rapport van een evaluatiecommissie vertoont grote overeenkomsten met het evaluatierapport uit 1995. De woorden zijn een beetje anders, maar de conclusie over een partij die te veel bezig was met het behoud van de macht is dezelfde.

Daarnaast heeft de in april 2011 nieuw aangetreden partijvoorzitter Ruth Peetoom volgens het in de jaren negentig beproefde recept een zogenaamd Strategisch Beraad ingesteld die als taak krijgt de koers van de partij voor de toekomst uit te zetten.

Met zijn rapport *Kiezen en verbinden* houdt het Beraad een pleidooi voor het CDA als de partij van het midden en de verbinding "tussen jong en oud, nieuwe en geboren Nederlanders, stad en platteland alsook de wereldschaal van de economie en de menselijke maat van de gemeenschap".

Het verkiezingsprogramma neemt *Kiezen en verbinden* wel tot uitgangspunt, maar komt door de tijdsdruk evenmin toe aan de uitwerking van een visie op bijvoorbeeld grote onderwerpen als de gezondheidszorg en de woningmarkt. Wel wordt de lijsttrekker voor de eerste maal in de geschiedenis van het CDA door de leden gekozen in een open procedure. Fractievoorzitter Van Haersma Buma wordt met duidelijke overmacht gekozen tot lijsttrekker.

Het CDA wordt in september 2012 hard afgerekend op de samenwerking met de PVV. De partij verliest nog eens acht zetels komt op slechts dertien volksvertegenwoordigers in de Tweede Kamer uit. Voor Van Haersma Buma is het volstrekt helder dat de restauratie van de christen-democratie in Nederland en het CDA in het bijzonder pas nu kan beginnen. In de oppositie wel te verstaan. Omdat de balans tussen waarden en verantwoordelijkheid afgelopen jaren te veel is doorgeslagen naar de laatste, houdt de nieuwe partijleider in de oppositie sterk vast aan de eigen standpunten, zelfs als het tweede kabinet-Rutte steun van oppositiepartijen zoekt voor grote hervormingen op de woningmarkt en de pensioenen omdat de coalitie een meerderheid in de Eerste Kamer ontbeert.

De hernieuwde herbronning vindt plaats volgens bekend recept. De partij stelt in de eerste plaats vast dat het CDA politiek wil bedrijven vanuit waarden en beginselen. Daarnaast markeert de partij opnieuw dat volgens de christen-democratie het eerst en vooral de samenleving en mensen met hun sociale verbanden zijn die maatschappelijke vraagstukken kunnen oplossen.

Het zijn slechts eerste piketpalen die komende jaren verdere uitwerking behoeven. Een belangrijk dilemma daarbij is hoe de beginselen en waarden van een christen-democratische partij blijven aanspreken in een samenleving en tijd waarin de christelijke oorsprong van de begrippen niet meer worden herkent. De ontkerkelijking daagt het CDA uit om een taal te vinden die ook mensen zonder christelijke wortels of achtergrond raakt.

De kracht van het christen-democratische gedachtegoed heeft het CDA en zijn voorgangers menigmaal geholpen bij een politieke wederopstanding. Een verbetering van de politieke positie van het CDA moet dan ook bij dat rijke gedachtegoed beginnen dat zo stevig is gebaseerd op het besef dat de mens is geschapen om verantwoordelijkheid te dragen.